

HISTORIKEREN OG

Påtalemyndighetens aksjon i forbindelse med «Nytt lys på 1940»-serien i ukebadet Aktuell bør vel føre til at Regjeringen tar opp saken, skriver historikeren Sverre Hartmann i denne kommentaren.

ingen vil vel tro at det bildet vi tegnet i 1945 og årene like etter, er det rette eller det helt utnyanserte av begivenhetene i 1940. Hvordan og hvorfor skulle Norge være noe enestående i så henseende? Historien er stadig i støpeskjeen, den eldre historie mindre fordi det dukker opp avgjørende nytt kildemateriale enn fordi nye tider tolker kildene annerledes, i lys av sine egne erfaringer. Likevel er det en solid avstand til historiskrivningen i enkelte diktaturstater, der de skiftende politiske konjunkturer tolkningsmessig kan lede til de rene saltomortaler, alt ettersom maktthaverne ser seg tjent med det. Stalin har sannelig ikke fått lov til å stivne i noe skjema.

For den nye tids historie og den såkalte samtidshistorie melder det seg ekstra store problemer. Kjent

kildemateriale tolkes ofte svært forskjellig under innflytelse av fordommer og følelser. Det har lett for å skje rasjonaliseringer. Det som kanskje er faren i et demokrati, henger intimt sammen med det som selvfølgelig primært er en avgjørende fordel: de mange muligheter for forskning og fri meningsyttring. Men vi skal ikke være blinde for at disse tilsynelatende objektive muligheter ofte har snevrere grenser enn vi kunne ønske. På den annen side har vårt idealbilde av forskningen, den kanskje noe ensidige dyrkelse av den, og en overdreven respekt for vitenskapsmenn og imponerende akademiske titler, bidratt til at motforestillingen ikke har vært et så aktivt ferment som den burde. I et diktatur har man tross alt en sjanse til å mobilisere forestillingene mot en personifisert motstander. Annerledes i demokratiet. Derfor har den såkalte historiske sannhet lettere for å slå rot på en slik måte at det senere er nesten umulig å rukke ved resultatene. Her ligger en ikke liten fare.

Da jeg i fjor vår fikk tak i det kanskje viktigste primærmateriale vedrørende perioden juni—november 1940, var jeg med en gang klar over at det kunne bli overraskende vanskelig å presentere

forskningresultatene. Og det sto særlig tydelig for meg hvor nødvendig det var å kartlegge så omhyggelig som mulig den rettslige basis for tidligere forsvarssjef Otto Ruges opptreden i tiden etter at Konge og Regjering var dratt i eksil, og etter at kapitulasjonsavtalen var inngått. Skulle det vise seg at den aksepterte historiske og rettslige oppfatning av kapitulasjonens innhold og rekkevidde holdt stikk, skulle det godt gjøres å forsvare general Ruges disposisjoner overfor det norske folk i dag og overfor historiens domstol. Det er mulig jeg tar feil i så måte. Men jeg fant det ihvertfall nødvendig å sette all kraft inn på å skaffe til veie det best mulige kildemateriale og analysere det samvittighetsfullt under utnyttelse av råd, støtte og motforestillinger fra flere gode menn. Var

den faktiske krigstilstand opphørt i og med Trondheimsavtalen av 10. juni 1940, og hadde forsvarssjefen på vegne av samtlige norske stridskrefter forpliktet seg til ikke å gripe til våpen for krigens varighet, kunne man lettere forstå hvordan Otto Ruge under trykket av en tilsynelatende katastrofal utvikling i vest og i øst fant seg befoyet til å opptre på nasjonens vegne som det syntes — utenom konge og regjering.

Hva skjer når en forsvarssjef kapitulerer og legger ned våpnene for sin armé for krigens varighet? Ja, da trer han ut av funksjon. General Ruge hadde regjeringens bemyndigelse til å tilby tyskerne innstilling av fiendtlighetene, og sørge for å overlate den faktiske makt til dem i et Norge der okkupasjonen var i ferd med å fullbyrdes. I det øyeblikk hans befullmektigede hadde satt sin underskrift under kapitulasjonsavtalen, hadde Otto Ruge i forhold til norsk lov og norsk konstitusjon ikke noen rettslig status som militær sjef. Han kunne følgelig heller ikke med rettsvirkning gi noen ordre eller instruks, det være seg til major Lindbäck-Larsen eller til fylkesmann Gabrielsen. En annen sak er hva det likevel kan skje med utgangspunkt i person-

lig autoritet og vilje til personlig lydighet hos tidligere formelt underordnede. Og det besto, med tysk godkjenning og av praktiske årsaker, etter inngåelsen av den norsk-tyske hovedavtalen av 10. juni 1940 fremdeles et norsk hovedkvarter til avvikling av seg selv og sine styrker. I den anledning ble det knyttet en spesiell sambandsmann til det norske hovedkvarteret på Nordno. General Ruge benyttet imidlertid lenge etter, således i skrivelse av 17. juni 1940, betegnelsen «øverstkommenderende for de norske land- og sjøstridskrefter» til karakteristikk av sin egen status. Overhodet er Ruges formelle bemyndigelse, hans eventuelle stillingsfullmakt og spørsmålet om hvorfor ikke regjeringen berøvet ham hans formelle funksjon som forsvarssjef etter at han nektet å bli med til Storbritannia — og Regjeringen kunne trenge en forsvarssjef — et problem som det blir nødvendig å gå nærmere inn på senere, i forbindelse med behandlingen av Kongens og Regjeringens stilling umiddelbart før avreisen til Storbritannia.

La meg så — før jeg går videre — få ryddet av veien en misforståelse. Dette er ingen HARTMANN-sak. Det er en RUGE-sak, og en fylkesmann GABRIELSEN og major LINDBÄCK-LARSEN-sak, om man vil. Det er ihvertfall ikke noen Hartmann-sak når det gjelder de overordentlig viktige historiske problemer som foreligger. Påtalemyndighetens plumpe inngripen til og med på et tidspunkt da forskningsresultatene bare så vidt var begynt å bli publisert, har heller ikke skapt noen Hartmann-sak. Det er ingen som er sikket. Påtalemyndigheten med herr Riksadvokatens velsignelse har brukt meg som en nesten-sikket til å skaffe seg en prosessuell adgang til å koble inn et politimessig forskningsapparat til forberedelse av eventuelle rettslige avhør.

Til denne dag har jeg hverken fra statsadvokat eller riksadvokat eller politi mottatt det være seg en muntlig eller skriftlig henven-

delse, ennsi orientering. Statsadvokat Hakon Wiker fremtrådte i fjernsynet i Dagsrevyen, uten at jeg visste om det og uten at jeg så eller hørte ham. Jeg har aldri fått en bekreftelse på hva herr Statsadvokaten sa, ennskjønt han i høy grad omtalte meg og mitt vitenskapelige arbeid på en måte som inneholdt en innebygget injurie. Etterpå kom professor Bratholm i 22-nyhetene over radio med en kommentar som satte meg i søkelyset i forhold til injurielovgivningen. Jeg tillater meg å mene at herr Statsadvokaten og herr Riksadvokaten har forsømt sin aktsomhets- og informasjonsplikt overfor meg. Likevel er det blitt en såkalt Hartmann-sak, til tåkelegging av de nasjonalt viktige problemer som er i ferd med å avdekkes og analyseres, etter et enormt og overordentlig samvittighetsfullt forarbeide. Jeg har aldri gått så dypt ned i et stoff, heller aldri tatt så mange gode menn på råd når det gjelder å vurdere og forstå. Det er 18 år siden jeg fikk det første kildemateriale i hende, og foretok de første offentliggjørelser i samråd med overlege Johan Scharffenberg. Det er 18 år siden Johan Scharffenberg skrev til general Ruge og foreslo at vi tre skulle møtes med sikte på å sanere dette viktige kapittel i vår historie, uten å få svar. Det er halvannet år siden jeg fikk den siste avgjørende del av kildematerialet som dekker perioden også under det nye nazistiske riksstyre av Terbovens nåde og med blant annet Ruges hemmelige instruks av 24. juni 1940 som bilag. Mottageren av instruksene, major, nå generalmajor Lindbäck-Larsen som også førte henvendelsen av 24. oktober 1940 til Innenriksdepartementet i penner, borger for dokumentets autenticitet. Jeg skal senere komme tilbake til generalmajor Lindbäck-Larsens rolle, og herunder påvise at generalen har vist vilje til å legge fram sine opplysninger — ihvertfall en meget stor del av dem. Jeg vil gjerne at leserne skal vite at Lindbäck-Larsen, som gjorde en glimrende

Riksadvokat Dorenfeldt ga grønt lys for etterforskningen. Det er et overgrep mot den historiske forskning, mener Hartmann, som selv ikke har fått noen orientering om politiets planlagte bidrag til forskningen.

innsats som stabssjef for 6. divisjon under general Fleischers ledelse, ikke er en mann uten civilt courage, av sivilt mot i fred. Men han kom i et dilemma, på grunn av general Ruges «råd» til fylkesmann Gabrielsen august 1952, og formelig allerede i 1946—48, på grunn av en uriktig konklusjon i innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945 som gjorde at generalen hadde visse betenkeligheter med å rokke ved tilliten til Kommissjonen. Slik skrev han selv i en intern rapport.

Påtalemyndigheten har satt i gang etterforskning uten at det har meldt seg noen fornærmet eller noen slektning av de omtalte døde aktører. Det kunne da, tretti år etter begivenhetene, ihvertfall ikke foreligge noen påtrengende behov for å aksjonere når det var helt på det rene at publiseringsprosessen så vidt var begynt. Statsadvokat Wiker har, etter hva pressen har opplyst, bare lest to numre, for han, etter anmodning fra en eller annen ukjent person innen kriminalpolitiet, tok sin beslutning. Statsadvokaten burde forstått at han meget lett kunne komme til å berøve en forsker hans aktivlegitimasjon vedrørende ikke-offentliggjorte analyser og konklusjoner når påtalemyndigheten sjaltet seg inn i saken. Det vil også kunne redusere vekten av min sluttanalyse av general Ruge, noe jeg anser meg berettiget til å beklage på den avdødes vegne. Jeg tror nemlig ikke det er noe dårlig forsvar jeg har levert for ham og hans disposisjoner. Heldigvis har jeg lagt fram mitt syn for fremstående menn allerede i fjor høst. For så vidt kan det bidra til å redusere skadevirkningene. Men det er ihvertfall ikke påtalemyndighetens fortløpelse.

Det burde vel både for Statsadvokaten og Riksadvokaten ha stått som naturlig og nærliggende at en statsstipendiat i historie — en vitenskapsmann som lønnes på langtidsbasis av staten (Stortinget) for å drive forskning og legge fram forskningsresultater

— må forutsettes å sitte inne med en ekspertise som påtalemyndigheten ikke uten videre kan se bort fra, eller sette seg ut over. Ville det ikke ha vært nærliggende å søke kontakt med vedkommende forsker og sikre seg «inside information» — i stedet for å sette seg til doms eller nesten til doms over hans arbeid etter å ha studert to artikler som unekkelig må fremtre som en torso i forhold til det helhetsbilde som det er meningen å tegne, og som også var advisert? Å gripe slik inn i publiseringsprosessen måtte kreve særlig tungtveiende grunner — helt bortsett fra at det prosessuelt kan være mer enn tvilsomt om det foreligger hensyn til et slikt antall større personer som loven krever. Hvordan aksjonen enn faller ut, vil den ha betydelige skadevirkninger.

Nettopp fordi påtalemyndighetens øverste organ har engasjert seg i avgjørelsen på slike premisser, er det grunn til å se på sakens mer prinsipielle side i forholdet mellom riksadvokat og regjering, regjering og storting. Det er ganske tydelig at den foreliggende sak på mange måter står i en særstilling (personen spiller absolutt ingen rolle). Og det som har hendt, gjør det uomtvistelig at en klok avgjørelse ikke bare beror på et sunt juridisk judicium, men også i høy grad på et politisk skjønn, på en forståelse av den innbyrdes prioritering bl. a. av forskningens frihet i forhold til det utvilsomt ønskedverdig og vesentlige at Riksadvokaten skal ha en fri stilling i forhold til de politiske toppmyndigheter, i forhold til Regjeringen.

Jeg har selv måttet behandle nokså inngående en side av forholdet regjering—riksadvokat da jeg i sin tid laget forarbeidene til «Fører uten folk, Quisling som politisk og psykologisk problem», sommeren og høsten 1959. I den anledning hadde jeg konferanser med fhv. riksadvokat Haakon Sund og tidligere justisminister Asbjørn Lindboe om den såkalte Kullmannsaken anno 1932 på grunnlag av forskjellig primær-

materiale, bl. a. fra fylkesmann Lindboes privatarkiv.

Dengang var det Quisling som sjef for forsvarsdepartementet som var misfornøyd med Riksadvokaten, og ønsket et pålegg fra Regjeringen for å fremtvinge en tiltalebeslutning mot marinekaptein Kullmann, redaktør Martin Tranmæl m. fl. I den maktkamp som pågikk mellom Quisling og statsminister Hundseid i den annen bondepartiregjering, falt det i statsministerens lodd allerede av taktiske grunner å avgi prinsipielt vidtrekkende uttalelser til fordel for riksadvokatens helt uavhengige stilling. Justisminister Lindboe var langt på vei enig med statsministeren i de generelle betraktninger. Det var nødvendig at påtalemyndigheten fikk utøve sitt virke uavhengig av politiske svingninger og politiske hensyn i det hele. Men i det foreliggende tilfelle, hvor Regjeringen foreslo påtalemyndighetens innstilling fulgt, var det uønskelig å drøfte og avgjøre hvorvidt og i tilfelle når Kongen burde bruke den myndighet han hadde ifølge loven. Spørsmålet forelå ikke i Kullmannsaken. Det var ikke konstitusjonelt tilrådelig at Kongen ga avkall på en myndighet han hadde ifølge vår forfatning. «Det var iallfall teoretisk tenkbart at Kongen måtte bruke sin myndighet til å holde mulige politiske motiver borte fra påtalemyndighetens avgjørelser.»

I Danmark er det på ingen måte uvanlig at regjeringen griper inn overfor påtalemyndigheten. Det spørsmål som her foreligger i Ruge-saken, er ihvertfall teoretisk interessant fordi det åpenbart foreligger to minst likeverdige interesser, nemlig hensynet til forskningens frihet og til Riksadvokatens adgang til å utfolde et uavhengig skjønn. Skal Riksadvokatens frihet prioriteres til foretreng-

sel av forskningens frihet? Hadde det foreligget en anmeldelse fra en fornærmet, ville spørsmålet selvfølgelig ikke ha meldt seg. Men siden Riksadvokaten uten noen ytre tilskynnelse utenfor sin egen etat, har grepet inn overfor en interesse som ikke bør være ringere prioritert enn hans egen handlefrihet, turde det fremstå som et alvorlig spørsmål om ikke den politiske side ved skjønn, fornemmelsen av andre samfunnsinteresser enn de strengt juridiske, bør veie tungt. Isåfall kan det tenkes at Regjeringen ved Justisministeren kan ha en forpliktelse til å se på saken og hindre en eventuell utglidning. Det spørsmål vil til syvende og sist kunne komme til bedømmelse i landets nasjonalforsamling, som selvfølgelig vil ha adgang til å vurdere om Regjeringen har tatt tilbørlig hensyn til de særlige momenter som foreligger i denne sak, der rettsapparats mer primitive vurderingsnormer og kildeanalyse virker som noe av et voldelig overgrep mot en historisk forskning der sannheten som regel ligger i nyansen. En dommer må svært ofte felle en avgjørelse mot sin samvittighet, fordi han ikke kan ta noenlunde midt på treet, men må gi den ene part rett. Hensikten er tross alt å skape praktisk handlingsadgang og klare linjer. Historikeren skal ikke skifte sol og vind med så utpreget sort-hvittegning i konklusjonen. Han er heller ikke bundet av rettslivets bevisbyrderegler. Enhver fornuftig historisk forskning ville utelukke seg selv om historikeren skulle spennes på politiets og rettsapparats Prokrusteseng. Derfor foreligger det i hvert fall i prinsippet et politisk ansvar hos Regjeringen i forhold til Riksadvokatens utøvelse av skjønn. Hvorvidt det kan ha praktiske politiske konsekvenser, vil vise seg.